

Allah'ın Mülkü:
İslam, Vakıf ve Modern Devlet

Nada Moumtaz

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 117

İktisat Tarihi - 18

Nada Moumtaz

Allah'ın Mülkü: İslam, Vakıf ve Modern Devlet
(*God's Property Islam, Charity, and the Modern State*)

Genel Yayın Yönetmeni: Hüseyin Türkan

Baş Editör: Necmettin Kızılkaya

Çevirmenler: Memduh Erdoğan, Mustafa Taş

Tasarım: Seyfullah Bayram

Baskı: Kitapyurdu Doğrudan Dağıtım

Yenibosna Merkez mah. Cemal Ulusoy cad. No: 43

Bahçelievler/İstanbul

kdd.kitapyurdu.com (Sertifika no: 40675)

1. Baskı: İstanbul, Temmuz 2025

ISBN: 978-605-73765-8-9

İletişim

Sultantepe mah., Cumhuriyet cad., No: 39/1, 34674 Üsküdar/İstanbul

iktisatyayinlari.com

editor@iktisatyayinlari.com

Sertifika no: 53575

Bu kitabın ilk baskısı University of California Press tarafından

2021 yılında gerçekleştirilmiştir.

©İktisat Yayınları, 2025.

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları, Nokta Yayın Grubu'na ait bir markadır.

Nokta Yayın Grubu, İlke İlim Kültür Eğitim Vakfı İktisadi İşletmesi'ne aittir.

Allah'ın Mülkü:
İslam, Vakıf ve Modern Devlet

Nada Moumtaz

Çevirmenler: Memduh Erdoğan, Mustafa Taş

iktisat
yayınları

İktisat Tarihi Dizisi Hakkında

Bu dizide, iktisat tarihi ile iktisadı tarihsel bir bakış açısından ele alan eserlere yer verilmektedir. Dizide finans, emek, sanayi, tarım, kurum tarihi, mekansal iktisadi tarih, ÷lke iktisadi tarihleri, ekonomik sistemlerin tarihi de dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Nada Moumtaz

Nada Moumtaz, City University of New York'ta Kültürel Antropoloji alanında doktorasını tamamlamıştır. Araştırmaları; antropoloji, tarih ve İslam hukuku arasındaki kesişime odaklanmakta olup, 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar Levant bölgesini kapsamaktadır. Çalışmalarında, 19. yüzyıldan itibaren İslami geleneğin, modern dünyanın hâkim düşünce ve kurumlarına meydan okurken ve alternatifler sunmaya devam ederken nasıl dönüştüğünü incelemektedir. *Allah'ın Mülkü: İslam, Hayırseverlik ve Modern Devlet* adlı kitabında, Beyrut'ta yüzyıllardır süregelen bir hayırseverlik uygulaması olan vakfın çağdaş İslami canlanışını inceleyerek, dinin sekülerleşmesine “ekonomi”den ayrılması merceğinden yeni bir ışık tutuyor. Hâlihazırda, 1990'lardan itibaren Beyrut'un savaş sonrası yeniden inşasında bu vakıfların rolü, kapitalizmle olan kesişimleri ve bu süreçte yaşanan gerilimler üzerinde çalışmaktadır.

Memduh Erdoğan

Memduh Erdoğan, 2019 yılında İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2023 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamlamış, yüksek lisans tezini “1913-1928 Sözleşme Serbestisi Tartışmaları Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hukuk ve İktisat Etkileşimi” başlığıyla sunmuştur. Aynı üniversitenin İslam İktisadı ve Finansı bölümünde doktora devam etmektedir. Çalışmaları İslam iktisadı ve Osmanlı hukuku alanlarında yoğunlaşan Erdoğan, İstanbul Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Mustafa Taş

Mustafa Taş, 2019 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalında başladığı yüksek lisans öğretimini 2023 yılında tamamladı. Hâlihazırda Marmara Üniversitesinde doktora öğretime devam etmekte ve Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesinde araştırma görevliliği yapmaktadır.

İçindekiler

Türkçe Çeviri İçin Önsöz	xi
Teşekkür	xv
Giriş	1
Modern Bir İhya ve Kavramların Grameri	9
Modern Devletin Özgünlükleri:	
İlerleme, Ekonomi ve Hukukun Kullanımı	19
Kamu Yararı	25
Aile	27
Modern Özne ve İçsellik	29
Soy Kütüksel Antropoloji: Defter, Arşiv ve Kütüphane	31
İleride Bizi Neler Bekliyor?	37
1. Kısım: Mimari	
Vakıf, Bir Tanımsızlık	45
Osmanlı Son Döneminde Hanefi Vakfı: Nesne Olarak Vakıf	49
19. Yüzyılın Sonlarında Vakıf: Hukuki Özne Olarak	
Vakıf Sorunsalı	61
Fransız Mandası: Özne Olarak Vakıf	73
Sömürge-Sonrası Vakıf Uygulamaları: Manevi Şahıs Olarak	
Vakıf	88
Sonuç	101

Devlet, Hukuk ve “Müslüman Toplum”	105
Kadı Denetiminde Bireyselleştirilmiş Osmanlı Son Dönem Hanefi Vakıf İdaresi	110
1850 Tarihli Ferman: Gayrimenkul Zenginliği Olarak Vakıf ve Devlet Yönetiminin Başlangıcı	121
1921 Tarihli 753 Sayılı Karar: “Müslüman Toplum”un “Dini” Mülkü Olarak Vakıflar ve Devlet Denetimi	138
2003 Tarihli 42 Sayılı Karar: Devlet İddiasında Bulunmak, Vakıfları Kontrol Etmek	154
Sonuç	169

2. Kısım: Gramerler

Hayırseverlikte Niyet	175
Osmanlı Hanefiliğinde Amelde Niyet İle Borcun Affı Arasında Vakıf Meselesi	179
Tanzimat Döneminde Borç İçin Haciz ve Yeni Hukuki Özne: İçsellikğin İncelenmesi	196
Gerçek Bir Hak ve Genelleştirilmiş Bir Şüphe Olarak Fransız Mandası’nda Haciz	219
Sömürge Sonrası Şüphe ve Kaçınma Ahlakındaki Devamlılık	231
Sonuç	237
Hayırseverlik ve Aile	239
Osmanlı Geç Dönem Hanefiliğinde Hayırseverlik: Ailenin Önceliği	245
19. Yüzyıl Reformu: Atama Mantığında Değişen Öncelikler	266
Fransız Mandası Dönemi Tartışmaları: Hayır Yerine Ekonomi Konusu Olarak Aile Vakfı	274
Sömürge Sonrası Kırılmalar ve Süreklilikler: Yüceltilmiş Bir Liyakat Etiği	291
Sonuç	302

“Vakfin Yararı” ve Kamu Yararı	305
Osmanlı Son Dönem Hanefi Düşüncesinde Maslahat: Şeriat Tarafından Tanımlanmış ve Devlet Tarafından Korunmuş Vakıf Yararı	309
Tanzimat Sonrası Osmanlı Maslahatı: Kamu Yararı ve “Vakfin Maslahatı”nın Korunması	325
Manda Düzenlemeleri: Vakfin Yararının Kamu Menfaatine Tabi Kılınması	331
Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma: Kamu Yararına Karşı Vakfin Yararını Öne Sürmek	335
Sonuç	350
Sonuç	353
Lübnan ve Ötesinde Vakfin Yeniden Yapılandırılması	359
Hayırseverlik, Mülkiyet ve Modern Devleti	
Vakıf Üzerinden Yeniden Düşünmek	364
Ekler	371
Ek 1: Beyrut Mahkemesi’nin Başlıca Osmanlı Mütünü, Şerhleri ve Haşiyeleri	371
Ek 2: Ömeri Camii Harcamaları ve Atamaları	373

Türkçe Çeviri İçin Önsöz

Tez konumu şekillendirirken danışmanım bana “Umarım Osmanlı’yı bilmeyen Orta Doğu tarihçileri gibi olmayı planlamıyorsundur.” demişti. Beyrut’taki (Lübnan) vakıf mülklerinin neoliberal piyasa ekonomisi altındaki çağdaş işleyişini incelemeyi ve bunu arşivlerden gün yüzüne çıkaracağım 19. yüzyıl vakıf işleyişiyle karşılaştırmayı düşünüyordum. Amacım, vakıf dönüşümünü kapitalizmin dışından içine doğru bir kayma olarak tartışmaktan, farklı türden piyasaların işleyişini içeren bir tartışmaya taşmaktı. “Tabii ki hayır!” diyerek kesin bir dille cevap verdim. Ancak gerçek şu ki, çok fazla akademik tarih çalışması okumamış ve Osmanlı geçmişi ulusun doğuşuyla aşılan bir baskı dönemi olarak gören milliyetçi Lübnan tarihçiliği ile aşılarmış genç bir doktora öğrencisi olarak bu konu üzerinde çok fazla düşünmemiştim.

Osmanlı araştırmalarında daha fazla yol aldıkça, Osmanlı merkezini inceleyenler ile periferi, özellikle de Arap vilayetlerini inceleyenler arasında var olan katı ayrımları da gördüm. Aslında şu an kolektif bir çalışma olan *Toplum ve Bilim* dergisinin “Türkiye’de Ortadoğu Çalışmalarını Yeniden Düşünmek” başlıklı özel sayısının (169/170) ikinci bölümüne katkıda bulunuyorum.

Bu sayının amacı Osmanlı araştırmalarında (özellikle Türkçe literatürdeki) Orta Doğu'ya dair varsayımları yeniden düşünmek. Arap dünyasındaki milliyetçi tarih nasıl Osmanlılara karşı yazılmışsa, aynı şekilde milliyetçi Türk tarihi de Arap Orta Doğu'suna karşı yazılmıştı. Eş editör Seda Altuğ'un ifade ettiği gibi, "Sekülerist, milliyetçi ve Oryantalist olarak özetlenebilecek bu bakışa göre 'Ortadoğu', Türkiye toplum, kültür ve siyaset analizlerinde teorik bir ilham kaynağı veya karşılaştırma vakası olarak incelenemezdi. Hatta kimi zaman Türkiye modernleşmesi ve siyasetinin anti-tezi olarak görüldü. Türkiye'deki milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı yazında ise 'Ortadoğu'ya İslamî ve/ya mezhepçi gözlüklerle yaklaşıldı." (2024:4). Dolayısıyla bu kitabın İslam iktisadı alanında yoğunlaşan bir yayınevi tarafından Osmanlı araştırmalarından ziyade İslam araştırmaları bağlamında çevrilmiş olması şaşırtıcı değildir. Ancak işler değişiyor. Geçtiğimiz yıl Lübnan araştırmalarında klasikleşmiş ve İslam'la hiç ilgisi olmayan Usama Makdisi'nin *The Culture of Sectarianism* ve Kamal Salibi'nin *A House with Many Mansions* adlı kitapları Türkçeye çevrildi. Özel sayıda yer alan yazımızda da tartıştığımız gibi, milliyetçi tarih yazımının başlangıcından bu yana, tersi çok daha nadir olsa da, Osmanlı merkeziyle ilişki kuran Arap dünyası tarihçilerinin oluşturduğu küçük çaplı bir gelenek var.

Osmanlı tarihine olan ilgime rağmen, hâlâ bir antropologum. Türkçe Osmanlı tarihi ile olan ilişkim, bugün Beyrut'taki vakıf uygulamalarını hem fıkıh hem de daha derin Osmanlı tarihi ile üçgenleştirerek anlamaya yönelik ilk ve mütevazı bir girişimim olmaya devam ediyor. Bu üçgenlemede, Talal Asad'ın İslam'ı; söylemler, uygulamalar ve metinlerle ve bunların geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı birbirine bağlama biçimleriyle ilgilenmeyi gerektiren bir gelenek olarak ele alan yaklaşımından ilham aldım. Yaklaşık 20 yıl önce bu kitap için okumaya ve araştırmaya başladığımda, vakıfla ilgili literatürün çoğu tarihseldi ve

hukuki olanla ampirik-tarihsel olan arasında ikiye ayrılmış durumdaydı. Bu nedenle, Gizem Zencirci'nin *The Muslim Social: Neoliberalism, Charity, and Poverty in Turkey* (Syracuse University Press, 2024) kitabı ya da Hatice Kübra Kahya'nın "İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü" (İstanbul Üniversitesi, 2021) başlıklı tezi gibi, geç Osmanlı ve Osmanlı sonrası dünyaya odaklanan ve bu ayrımlar arasında köprü kuran yeni çalışmaların sayısının arttığını görmek gerçekten memnuniyet verici. Osmanlı arşivi ve fıkıh geleneğine belirli sorular etrafında daha derinlemesine temas eden araştırmalarla son dönem Osmanlı'ya dair ilk sonuçlarımın güncelleneceğini umuyorum.

Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini teklif eden Dr. Necmettin Kızılkaya'ya ve disiplinler arası bir kitabın çevirisi için takdire şayan bir çalışma yapan Nada Moumtaz ile Mustafa Taş'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Memduh ve Mustafa tercüme sürecindeki katkılarıyla bazı basit hataların giderilmesini sağladı. Selim Karlıtekin'e de çevirinin bir kısmını benzer bir antropoloji geleneğinden gelen bir anadil okuyucusuna nasıl geldiğini kontrol ettiği ve Lübnan tarih yazımının çevirileri konusunda beni yönlendirdiği için minnettarım.

Nada Moumtaz

Mart 2025